

Norendal, A. (2025). «Ekorren» av Tove Jansson – en økokritisk lesning.
I Y. Frøjd & A. Norendal (Red.), *Noveller i undervisning* (s. 69–87).
Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa650904>

4

«Till varje pris inte för tam»

En økokritisk lesing av «Ekkoren» av Tove Jansson

Audhild Norendal

Sammendrag: Kapitlet presenterer en økokritisk lesning av Tove Janssons novelle «Ekorren» (1971) med vekt på relasjonen mellom en eldre kvinne og et ekorn som ankommer øya der kvinnen lever isolert. I motsetning til tidligere symbolske tolkninger betraktes ekornet her som et faktisk dyr. Analysen anvender teoretiske perspektiver fra John Berger om menneske–dyr-relasjoner og Emmanuel Levinas' nærhetsetikk. Kvinnens ambivalente følelser, fra fascinasjon til irritasjon, fra omsorg til avvisning, viser kompleksiteten i relasjonen mellom mennesket og naturen. Avslutningsvis drøftes novellens didaktiske potensial i arbeidet med bærekraftig utvikling i litteraturundervisningen i skolen. Med utgangspunkt i begrepet «økologisk ydmykhet» argumenteres det for at en narrativ tilnærming kan gi abstrakte miljøspørsmål en personlig relevans for elevene. Litteraturarbeidet kan utfordre antroposentriske holdninger og fremme refleksjon omkring naturens egenverdi, noe som er et sentralt aspekt i en utdanning for bærekraftig utvikling.

Nøkkelord: økokritikk, menneske–dyr-relasjoner, annerledeshet, økologisk ydmykhet

Abstract: The chapter presents an ecocritical reading of Tove Jansson's short story 'Ekorren' (1971), emphasizing the relationship between an elderly woman and a squirrel that arrives on the island where she lives in isolation. In contrast to previous symbolic interpretations, the squirrel is considered here as an actual animal. The analysis applies theoretical perspectives from John Berger on human–animal relations and Emmanuel Levinas' ethics of proximity. The woman's ambivalent feelings, from fascination to irritation, from care to rejection, show the complexity of the relationship between human and nature. Finally, the chapter discusses the didactic potential of the short story in working with sustainable development in literature education. Based on the concept of 'ecological humility', it is argued that a narrative approach can give abstract environmental issues personal relevance for students. Working with literature can challenge anthropocentric attitudes and promote reflection on nature's intrinsic value, which is a central aspect of education for sustainable development.

Keywords: ecocriticism, human–animal relations, otherness, ecological humility

Innledning

I *Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020* (LK20) skal det tverrfaglige temaet bærekraftig utvikling sikre at elevene lærer om forholdet mellom mennesket og naturen, i en tid der klimaendringer og utryddelsen av arter truer hele eksistensgrunnlaget vårt. I læreplanen for norskfaget står det at elevene skal utvikle kunnskap om «hvordan tekster framstiller natur, miljø og livsbetingelser, både lokalt og globalt» (Kunnskapsdepartementet, 2024). For å kunne møte de mange og krevende problemstillingene knyttet til bærekraftig utvikling, må elevene både få mulighet til å tilegne seg kunnskap og til å engasjere seg emosjonelt.

Jerome Bruner skiller mellom en paradigmatisk tenkemåte, som søker en logisk-vitenskapelig tilnærming, og en narrativ tenkemåte, som strukturerer virkeligheten gjennom fortellinger (Bruner, 1986, s. 11–13). Den paradigmatiske tenkemåten kan bidra til å forstå natur- og miljøspørsmål på et teoretisk og abstrakt nivå, mens den narrative gir disse problemstillingene en mer personlig og emosjonell relevans. Å arbeide med noveller i klasserommet kan dermed gjøre natur- og miljøspørsmål mer konkrete og engasjerende for elevene, og kanskje vekke en vilje til handling.

Økokritikken og lesninger med støtte i denne gir et særlig godt utgangspunkt for arbeid med bærekraftig utvikling i litteraturundervisningen (Hennig, 2021). I innledningen til *The Ecocriticism Reader* definerer Cheryl Glotfelty økokritikk som «the study of the relationship between literature and the physical environment», og hun framhever at interaksjonen mellom det menneskelige og det ikke-menneskelige er økokritikkens kjerneområde (Glotfelty, 1996, s. xviii). Hun presiserer videre at økokritikken undersøker «interconnection between nature and culture, specifically the cultural artifacts of language and literature» (Glotfelty, 1996, s. xix). Et mer konkret mål for økokritikken er å undersøke ulike sider ved forholdet mellom mennesket og naturen, altså hvor og hvordan mennesket plasserer seg selv i forhold til naturen, slik det framstilles i litteraturen (Gregersen, 2017, s. 10). Økokritikken utfordrer tradisjonelle, hierarkiske strukturer der mennesket har sett seg selv som atskilt fra og overordnet naturen, og fremmer et perspektivskifte fra et antroposentrisk til et økosentrisk syn. Peter Mortensen hevder at «økokritikere antager, at naturen er virkelig, at den betyr noe, og at dens betydninger for og i litteraturen skal tages alvorlig» (Mortensen, 2013, s. 280).

Henning Fjørtoft påpeker at økokritikken ikke har noen felles teoretisk basis, men mener at dette også kan være en styrke og en åpning. Han refererer til Greg Garrard, som argumenterer for at siden samspillet mellom mennesket og naturen utfolder seg på mange ulike nivåer i litteraturen, vil det være hensiktsmessig at økokritikken ikke blir for snever i sine tilnærminger (Fjørtoft, 2011, s. 19–20). En særlig viktig inspirasjonskilde til økokritikken er Arne Næss sine dypøkologiske perspektiver. Næss framhever at forholdet mellom menneske og natur er basert på en gjensidig avhengighet. I *Økologi, samfunn og livsstil: Utkast til en økosofi* poengterer han at alle levende vesener – mennesker, dyr og planter – er underlagt de samme grunnleggende eksistensvilkårene. Menneskets identitet dannes i et kontinuerlig samspill mellom individet og omgivelsene: «Vi står ikke utenfor resten av naturen og kan derfor ikke skalte og valte med den uten at vi selv blir endret. Vi er en del av økosfæren like intimt som vi er en del av vårt samfunn» (Næss, 1974/1999, s. 319). For å forstå dette økofellesskapet må vi erkjenne den helhetlige sammenhengen og gjensidige avhengigheten mellom alle livsformer.

Tove Jansson og Ekorren

Forfatterskapet til Tove Jansson (1914–2001) inviterer til lesninger som utforsker menneskets forhold til naturen. Flere av bøkene og novellene hennes tematiserer hvordan karakterene blir påvirket av og samhandler med omgivelsene sine. *Sommerboken* (1972) forteller om en eldre kvinne og barnebarnet hennes, Sophia, som tilbringer sommeren på en øy i den finske skjærgården. Både den gamle og den unge viser en sensitivitet overfor skjønnheten og kompleksiteten i naturen. De observerer og utforsker øyas plante- og dyreliv med stor interesse og undring, og deler tankene og observasjonene sine med hverandre.

I den idylliske dalen i Mummi-bøkene lever også karakterene i harmoni med naturen og landskapet. Samtidig tvinger naturkatastrofer og vær-fenomener, som kometen i *Kometen kommer* (1946) og vinteren i *Trollvinter* (1957), Mummi-trollene til å reflektere over sin egen sårbarhet i møte med naturkreftene. Som illustratør la Jansson vekt på å fange inn naturens egen-

verdi. Illustrasjonene viser ofte detaljerte og stemningsfulle naturscener, som i *Pappaen og havet* (1965), der den visuelle framstillingen av havet som en stor og mystisk kraft kan forstås som en refleksjon over individets plass i det store økosystemet.

Lyssnerskan fra 1971 er Janssons andre novellesamling. Til tross for hennes lave forventninger til lesernes interesse for novellesjangeren, ble boka en suksess. Allerede i begynnelsen av 1972 var tredje opplag tilgjengelig hos bokhandlerne, og anmelderne var overveldende positive. Jansson betrodde forleggeren at novellen «Ekorren» var hennes favoritt i samlingen (Westin, 2007, s. 445–455).

I «Ekorren» møter vi en enslig eldre kvinne som bor i en hytte på en avsidesliggende øy. Handlingen er enkel og lett å følge. En morgen oppdager kvinnen et ekorn på øya, og snart begynner hun å legge ut brød til det lille dyret. Mellom de daglige rutinene, som å måle vannstanden, skrive, pusse tennene, hogge ved og nyte et glass madeira i skumringen, kretser stadig mer i livet hennes omkring ekornet, og det utvikler seg etter hvert til en besettelse å observere og forstå det lille dyret. Hun blir frustrert når ekornet forstyrrer hennes velordnede tilværelse, blant annet ved å trenge seg inn i hytta, men kjenner samtidig på et uventet savn når hun tror at det har forsvunnet. Det ender med at ekornet forlater øya seilende bort i kvinnens båt.

Litteraturforskeren og Tove Jansson-biografen Boel Westin leser ekornet i «Ekorren» som en avspeiling av det menneskelige og tolker ekornet som et dobbelt symbol: «som avbrott i ensamheten, som möjlighet till ordlös kommunikation. Men framför allt görs den till ett levande uttryck för den förändring som kvinnan strävar etter» (Westin, 2007, s. 454). Westin mener novellen først og fremst handler om ord: «en brottning med de ord som ska bli en berättelse, ord som vill leva egna liv utanför författarens kontroll och auktoritet». Forholdet til ekornet blir derfor tolket i overført betydning: «Kampen med ekornen, till exempel om vedstapeln, beskriver kampen med skrivendet. Hon hatar den och hon kan älska den» (Westin, 2007, s. 454). I Westins lesning symboliserer forholdet til ekornet den ambivalente opplevelsen av å håndtere det uforutsigbare i en kunstnerisk skriveprosess.

I dette kapittelet ønsker jeg å utforske forholdet mellom kvinnen og ekornet nærmere, men da forstå ekornet som et faktisk ekorn. Henning H. Wærp skriver i sin økokritiske Hamsun-studie, «Hele livet en vandrer i naturen», at symbolske tolkninger av naturen i litteraturen kan fjerne oppmerksomheten

fra naturen i dens konkrete form. Ofte legges det til grunn at «omgivelsene skal speile noe indre i mennesket» (Wærp, 2018, s. 83). Wærp ser at økokritiske lesninger heller vender blikket mot den ytre relasjonen, og at oppmerksomheten rettes mot naturen som en reell størrelse, og ikke bare som et speilbilde for menneskelig erkjennelse.

Avslutningsvis drøfter jeg hvordan denne tilnærmingen til novellen kan ha didaktisk potensial i arbeidet med bærekraftig utvikling i litteraturundervisningen.

Teoretiske perspektiver

I essayet «Why Look at Animals?» utforsker den britiske forfatteren og kunstkritikeren John Berger (1926–2017) menneskets historiske og kulturelle forhold til dyr (Berger, 1980). Dyr utgjorde opprinnelig den første sirkelen av det som omga mennesket, og de var sentrale i menneskets tilværelse både økonomisk, åndelig og kulturelt. Berger framhever en grunnleggende ambivalens i forholdet mellom menneskene og dyrene. De er både like oss ved at de fødes, er sansende og dødelige, men samtidig fundamentalt annerledes i deres kroppslige væren, i deres taushet og mangel på verbalspråk. Denne spenningen mellom likhet og forskjell har skapt et komplekst forhold der dyr både fascinerer og fremmedgjør oss. Ambivalensen kommer tydelig til uttrykk i hvordan dyr historisk har blitt samtidig underkastet og tilbedt, avlet og ofret (Berger, 1980, s. 5).

Det gjensidige blikket mellom menneske og dyr er sentralt i forholdet mellom dem. Når et dyr betrakter et menneske, ser det over en «narrow abyss of non-comprehension» (Berger, 1980, s. 3). Dette blikket skiller seg fundamentalt fra blikket mellom to mennesker, fordi det ikke kan overbygges av språket, men innebærer likevel en form for gjensidig anerkjennelse. Mennesker og dyr har historisk levd parallelle liv som aldri helt kan forstås av den andre parten, men som likevel krysser hverandre. Dyrene har fungert som formidlere mellom mennesker og deres opprinnelse, mellom kultur og natur. De har hatt en dobbeltposisjon, både innenfor og utenfor den menneskelige sfæren, og har dermed hjulpet mennesket med å definere sin egen identitet og

plass i verden. Denne ambivalensen mellom identifikasjon og forskjellighet har vært produktiv for den menneskelige selvforståelsen.

Berger identifiserer et historisk brudd i dette forholdet, som starter med Descartes' skille mellom kropp og sjel og fullføres med det moderne kapitalistiske samfunnet. I denne prosessen blir den produktive ambivalensen ødelagt. Dyr blir enten redusert til maskiner og råvarer, eller sentimentalisert som kjæledyr og underholdning – to ytterpunkter som begge forneker dyrets annerledeshet og egenart. I det moderne samfunnet har dyr blitt fullstendig marginalisert, hevder Berger. Paradoksalt nok har dyr aldri vært mer synlige i kulturelle representasjoner, samtidig som de fysisk forsvinner fra hverdagen vår. Men i denne nye synligheten er dyret redusert til et objekt for menneskelig betraktning, uten mulighet til å se tilbake på en meningsfull måte. Zoologiske hager representerer et levende monument over dyrenes forsvinning fra menneskets dagligliv. Tapet av det gjensidige blikket representerer et fundamentalt brudd i menneskelig erfaring fordi: «That look between animal and man... has been extinguished». Når den produktive ambivalensen i forholdet mellom mennesker og dyr forsvinner, mister vi noe essensielt i vår egen selvforståelse. Dette tapet er, ifølge Berger, «irredeemable for the culture of capitalism» og signaliserer en form for eksistensiell ensomhet for mennesket som art (Berger, 1980, s. 26).

Den franske filosofen Emmanuel Levinas (1906–1995) setter forholdet mellom et «jeg» og et «du» i sentrum. I motsetning til nytteetikken, som vurderer handlinger ut fra konsekvenser, viser Levinas' nærhetsetikk hvordan et ansvar oppstår i møtet med den Andre (Vetlesen, 1996, s. 7). Selv om møtet med den Andre for Levinas primært dreier seg om relasjoner mellom mennesker, spesielt i møtet mellom to (jeg og du), beskriver han også ansvaret for den Andre som noe ubestemt og uendelig: «Jeg er ansvarlig for 'alt og alle', ansvarlig for den andres skyld og for 'hele universet', ansvarlig like til å gå inn i den andres sted» (Levinas ref. i Thomassen, 2016, s. 72). Dette ansvaret innebærer at alle livsytringer kan betraktes som ansikter vi må forholde oss til (Vetlesen, 1996; Edelglass mfl., 2012). Peter Kemp inkluderer eksplisitt den ikke-menneskelige naturen i denne forståelsen (Kemp, 2013). Kjell Madsen konkretiserer denne utvidelsen: «Den andre er ikke et Du som jeg typisk fører en samtale med. Umælende natur, fostre, barn, fremtidige generasjoner, fremmede og merkelige folkeslag fremstår som nærliggende representanter for den

andre» (Madsen, 1998, s. 167). Ansiktet kan dermed omfatte alt levende med potensial til å lide (Perpich, 2012).

I *Totalitet og Uendelighet* beskriver Levinas hvordan den Andre både tiltrekker og forstyrrer jeget (Levinas, 1993). Møtet vekker motstridende følelser: en tiltrekning, samtidig som den Andres fundamentale annerledeshet skaper uro i jegets selvforståelse. Denne ambivalensen skyldes det asymmetriske som er et grunnleggende premiss i forholdet mellom jeget og den Andre (Levinas, 1993, s. 212–213). Møtet med den Andre innbefatter en etisk fordring jeget ikke kan unnslippe, samtidig som den Andre representerer en annerledeshet som aldri helt kan innlemmes i jegets forståelseshorison. Når Levinas skriver om denne asymmetrien, peker han på at forholdet mellom jeget og den Andre aldri kan være likeverdig eller gjensidig. Den Andre står i en selvstendig posisjon utenfor jegets maktsfære. Ambivalensen oppstår nettopp når den Andre både kaller på vår oppmerksomhet og ansvar, og samtidig forblir utilgjengelig for vår forståelse. Dette skaper en opplevelse av både nærhet og avstand, og gjenkjenning og annerledeshet.

Gjenkjenning og annerledeshet

Novellen åpner med at den eldre kvinnen tidlig om morgenen oppdager ekornet nede ved båtplassen gjennom kikkertlinsen. Synet av dyret får henne til å sette de daglige rutinene på vent, og hun iakttar ekornet lenge fra stuevinduet. Ekornet framstår som noe nytt som bryter inn i den monotone og forutsigbare hverdagen, og hun betrakter det med stor forundring: «Den satt orörlig nära vattnet, knappt synlig i halvljuset, men hon visste att det var en levande ekorre och hon hade inte sett något levande på mycket länge» (Jansson, 1971, s. 148).

Deretter justerer hun kikkerten gjentatte ganger. Denne justeringen tyder på at hun aktivt søker en tettere forbindelse med det lille vesenet, som først virker helt ubevegelig og gjør lite ut av seg:

Det var svårt att få kikaren rätt inställd, hon lade den på fönsterbrädet och väntade vidare. Ekorren satt kvar i båtstranden och

gjorde ingenting, den bara satt. Hon betraktade den oavvänt. Hon hittade kammen i rockfickan og kammade sig långsamt medan hon väntade. (Jansson, 1971, s. 148–149)

Men det tilsynelatende ordinære ekornet i vannkanten får snart en større mening for kvinnen, som lenge har vært uten kontakt med noen annen levende skapning. Først observerer hun ekornet lenge på avstand, med en dvelende, men samtidig konsentrert oppmerksomhet. Deretter går hun over til en mer aktiv utforskning av dyrets særegenhet. Hun forsøker å huske hva hun vet om ekorn fra før, og stiller seg spørsmål om artens væremåte og levemønstre: «Varför seglar ekorrar? Är de nyfikna eller bara hungriga? Är de modiga?» (Jansson, 1971, s. 148) og «Hur uppfattar en ekorre rörelser i rummet? Hur kan man utifrån föreställa sig rörelser i ett tomt rum?» (Jansson, 1971, s. 150). Disse spørsmålene avslører ikke bare en nysgjerrighet på ekornet som art, men tyder også på en lengsel ut av den isolerte og ensomme tilværelsen.

Til slutt, når ekornet nærmer seg hytta, søker kvinnen en mer direkte forbindelse med dyret. Hun studerer med stor interesse de kroppslige detaljene og registrerer oppmerksomt lydene og bevegelsene: «Nu kom ekorren. Ett lätt rassel, ett skurrande utmed stugväggen, tassarna skrapade över rutan», og dette første møtet når sitt høydepunkt når hun møter ekornets ansikt: «hon såg djurets uppmärksamma ansikte med små enfaldiga ryckningar kring nosen, ögonen var som kulor av glas» (Jansson, 1971, s. 157).

Men når hun forsøker å gjenkalle minner om hva hun vet og kan om ekorn fra før, er det med en viss kynisme: «Hon försökte komma ihåg allt som hon visste om ekorrar. De seglar mellan öarna på brädbitar, i medvind. Och så mojnar det, tänkte hon med en liten grymhet» (Jansson, 1971, s. 148). Den lille «grusomheten» avslører at det er ulike følelser som vekkes til live, spesielt fordi ekornet utløser en refleksjon over hennes egen aldring:

Hon gick till spegeln över byrån och tittade, överläppen hade ett fint galler av små vertikala rynkor som hon inte förut hade lagt märke till. Ansiktet var obestämt gråbrunt, ungefär som novembermark, ekorrar blir också gråbruna till vintern men de tappar inte färgen, de bara skaffar sig en ny. (Jansson, 1971, s. 150)

Denne sammenligningen mellom hennes eget rynkede ansikt og ekornets naturlige tilpasningsevne til vinteren vitner om en opplevelse av tap og forgjengelighet. Mens ekornet sømløst tilpasser seg de skiftende årstidene, opplever kvinnen at hennes egen kropp uunngåelig svekkes og eldes. Kontrasten mellom hennes egen forgjengelighet og dyrets tilpasningsevne får henne også til å trekke noen sammenligninger: «I alla fall är de inte begåvade. Tanken roade henne» (Jansson, 1971, s. 150).

Hun forsøker også å nedvurdere ekornets betydning: «En smal tanke for förbi, vilket bestyr för en ekorre, det finns miljoner av dem, de är inte särskilt intressanta. En av dem, ett exemplar, har råkat komma hit» (Jansson, 1971, s. 152). Denne tilbøyeligheten til å redusere ekornet til én av mange kan tolkes som et psykologisk forsvar og et forsøk på å holde dyret på avstand ved å definere det som noe uviktig.

Ambivalensen i det å både anerkjenne og nedvurdere kommer også til uttrykk når hun tenker at hun ville foretrukket en hund, men raskt avviser denne tanken: «... hon tänkte att om det nu hade varit en hund som kom iland i båtstranden men hon avvisade tanken och klippte av den, det var en tanke som förringade ekorrens betydelse» (Jansson, 1971, s. 151). Ved å avvise ønsket om et annet dyr, erkjenner hun samtidig at ekornet har fått større betydning for henne enn hun egentlig ønsker å innrømme. Den ironiske språktonen understreker denne ambivalensen.

Når fortellerstemmen formidler at ekorn er «inte särskilt intressanta», og at kvinnen tenker på dyrets manglende intelligens med en viss fornøyelse, avdekkes det en spenning mellom hennes forsøk på å holde avstand og den voksende interessen. Selv om hun på overflaten forsøker å redusere ekornet til noe alminnelig, avsløres samtidig en lengsel etter at det skal representere noe spesielt som kan gi mening. Det underfundige i formuleringen «tänkte hon med en liten grymhet» er et eksempel på hvordan den ironiske tonen fungerer som en stilistisk speiling av hennes intellektuelle distanse og samtidig emosjonelle involvering.

Ekornet framstår altså både som fremmed og gjenkjennelig, slik Berger beskriver (Berger, 1980). Når kvinnen første gang observerer ekornet gjennom kikkerten, oppstår det en avstand der dyret blir et objekt for hennes granskende blick. Dette minner om den usikkerheten Berger omtaler når han skriver om hvordan mennesket alltid ser over en uoverstigelig avgrunn av uvitenhet. Denne avgrunnen av ikke-forståelse viser seg i hvordan hun

registrerer ekornet som «något levande» med åpenbar interesse, samtidig som hun aktivt forsøker å overbevise seg selv om at det ikke er særskilt interessant.

Sammenligningen mellom hennes aldrende ansikt og ekornets sesongmessige tilpasning berører også det Berger beskriver som parallelle, men adskilte eksistenser. Han understreker at et dyrs liv, som aldri kan forveksles med et menneskes, likevel kan ses å løpe parallelt med det (Berger, 1980, s. 4). Når kvinnen ser ekornets «uppmærksamma ansikte» og at «ögonen var som kulor av glas», kan det forstås som at hun opplever det øyeblikket Berger karakteriserer som «the look between animal and man» (Berger, 1980, s. 3).

Fra observasjon til omsorg

Etter hvert preges de daglige rutinene av handlinger rettet mot dyret: «Hon kröp över berget, rörde sig så varsamt hon kunde, bröt små bitar av det hårda brödet och lade dem i skrevorna» (Jansson, 1971, s. 155). De forsiktige, nesten rituelle bevegelsene når hun gir det mat, uttrykker en gryende omsorg for dyret. Denne nyoppdagede omsorgen kommer også til syne når kvinnen forsøker å forstå ekornets levemåte og begynner å tilpasse sine egne vaner til dyrets behov. Hun fører blant annet en liste over hva ekornet kan spise: «Hon gick till listan vid dörrposten och skrev: Ekorrmat. Vad äter de, havregryn, makaroni, bönor? Hon kunde koka havregrynsgröt» (Jansson, 1971, s. 157). Listeføringen tyder på at det flyktige møtet nå har utviklet seg til en mer forpliktende relasjon.

En dag hun arbeider med å stable ved, tilpasser hun omhyggelig arbeidet for å unngå å forstyrre reiret som ekornet muligens har etablert mellom vedkubbene: «Varje gång en planka hävdes kunde just den plankan vara taket över ekorrens bo. Varje lyft kunde rubba och förstöra» (Jansson, 1971, s. 163). Forholdet til ekornet har her utviklet en sensitivitet for de skjøre livsvilkårene det eksisterer under. Hver handling, selv en tilsynelatende triviell bevegelse, bærer i seg potensialet til å påvirke dyrets liv, og kvinnen tilpasser bevisst handlingsmønsteret sitt ut fra denne nye innsikten.

Kvinnen har også et ønske om å skape en form for rettferdighet i fordelingen av ressursene på øya mellom seg selv og dyret. Dette kommer til uttrykk

når hun arbeider med vinterveden. Hun har en målsetting om at både hun og ekornet skal ha sin egen vedstapel: «En vedstapel för ekorren och en för henne och det måste ske genast» (Jansson, 1971, s. 161). Denne tanken kan tolkes som et ønske om å etablere et likeverdig fellesskap, men etter hvert blir det tydelig at kvinnen prioriterer ekornets behov over sine egne. Når hun deler vedstabelen, får ekornets haug en uforholdsmessig størrelse sammenlignet med hennes egen: «Mer än rättvist, ekornens vedstapel var många gånger större än hennes» (Jansson, 1971, s. 164).

En slags følelse av skyld oppstår da hun ved et uhell forstyrrer ekornets reir: «Hon släppte remmaren och steg tillbaka. Det var naturligtvis här den bodde. Den hade gjort ett bo åt sig och nu var boet förstört. Men jag visste inte, försvarade hun sig. Hur skulle jag kunna veta!» (Jansson, 1971, s. 159).

Levinas beskriver hvordan møtet med den Andres ansikt kan utløse en forandring der jeget løsrives fra sin innadvendthet og åpner seg for en anerkjennelse av den Andre (Levinas, 1993, s. 181–216). Ansiktet uttrykker en ordløs appell som danner grunnlag for en interaksjon som overskrider den rene observasjonen (Levinas, 1996, s. 195). Når kvinnen mater ekornet, kartlegger dets vaner og gir det rom, kan disse handlingene betraktes som en spontan respons på møtet med dyret. Levinas gir ingen klar definisjon på hva det vil si å gjøre seg mottakelig for den Andre, men påpeker at «Når jeget beveges til respons av og for den Andre, beveges det 'på tross av seg selv'» (Vetlesen, 1996, s. 48). Denne responsen springer ut av en grunnleggende, passiv mottakelighet, og ikke fra en bevisst intensjon (Vetlesen, 1996, s. 44).

Møtet med den Andre er alltid fundamentalt asymmetrisk og representerer derfor ikke et gjensidig møte. I stedet kan den Andre åpenbare noe for jeget som gjennomgripende endrer dets perspektiver (Levinas, 1993, s. 212–213).

Respekten for det ville

Rutinene som preger livet på øya, skaper en forutsigbarhet for kvinnen: «Hon mötte varje ny dag på samma sätt, hon väntade bistert på vintern» (Jansson, 1971, s. 150). Den rutinemessige og rolige tilværelsen blir brått avbrutt i det ekornet dukker opp, og hun innser at «[i]ngenting hade hänt förrän ekorren

kom iland» (Jansson, 1971, s. 150). Dyrets tilstedeværelse forstyrrer hverdagsrytmen og de etablerte rutinene. Likevel velger hun å ikke temme ekornet eller prøve å innlemme det i sine egne etablerte strukturer. I stedet insisterer hun på å la det forbli fritt: «[D]en fick inte bli tam, till varje pris inte för tam» (Jansson, 1971, s. 157). Beslutningen hennes reflekterer behovet for å leve parallelle liv og gi dyret rett til å leve uavhengig:

Ekornen fick inte bli ett husdjur, ett ansvar, ett samvete, den måste få vara vild. De skulle leva varsitt liv och bara betrakta varandra, igenkännande, tolerant, respektera varandra och för övrigt fortsätta var med sitt i fullständig frihet och självständighet. (Jansson, 1971, s. 157–158)

Avgjørelsen om å holde en viss avstand til ekornet vitner også om en respekt for dyret som et selvstendig vesen som hun verken ønsker å ha herredømme eller råderett over. Behovet for å la ekornet forbli fritt, uten forsøk på domestisering, viser aksepten av dyrets villhet.

Når ekornet bosetter seg i kjelleren hennes, blir denne prinsipielle beslutningen imidlertid satt på prøve. Fra dette øyeblikket må kvinnen forholde seg mer aktivt til ekornets tilstedeværelse, noe som utfordrer dynamikken mellom dem:

Den skulle bo kvar i hennes källare hela vintern och boet kunde finnas var som helst. Gluggen måste stå öppen och fick inte snöa igen, alla matburkar, allt som hon behövde måste tas in i stugan. Och ändå skulle hon aldrig kunna vara säker på om ekornen bodde i källaren eller i vedstapeln. (Jansson, 1971, s. 168)

Situasjonen viser forsøket til kvinnen på å tilpasse seg ekornets levemønster, samtidig som hun utfordres av dyrets natur. Sikringen av gluggen og beskyttelsen av eiendelene får fram den underliggende ambivalensen i forholdet. Hun anerkjenner ekornets rett til frihet, men ønsker samtidig å begrense dets påvirkning på egen tilværelse. Denne konflikten viser spenningen mellom ønsket om kontroll over tilværelsen og erkjennelsen av det uforutsigbare ved naturen.

Når kvinnen så en dag finner ekornet fastkloret på veggen mellom bøkene i bokhylla, står hun overfor et definerende øyeblikk. Det urørlige dyret, limt

fast til veggen med beina utsperret, framstår både skremmende og tiltrekkende. Med varsomhet strekker hun hånden ut mot det. Ekornets plutselige angrep konfronterer henne brått og brutalt med dyrets fremmedhet: «Hon reste sig och tog ett steg mot ekornen, ett steg till, den rörde sig inte, hon sträckte ut handen mot djuret, närmare, mycket långsamt och ekornen bet, blyxtlikt som en skärande sax» (Jansson, 1971, s. 169). Denne reaksjonen fra ekornet tvinger kvinnen til å forstå at hun aldri kan forutsi ekornets oppførsel. Det forblir et vesen som unndrar seg hennes menneskelige forståelsesrammer.

Øyeblikket framkaller også en dypere indre konflikt. Kvinnen har søkt nærhet, men konfronteres nå med smerten og frustrasjonen over å miste det hun oppfattet som en gjensidig tillitsrelasjon: «Aldrig någonsin hade någon förverkat ett förtroende, missbrukat en överenskommelse så som ekornen hade gjort» (Jansson, 1971, s. 170). Bittet destabiliserer både hennes selvforståelse og hennes oppfatning av relasjonen til dyret. Denne erkjennelsen kommer til uttrykk når hun reflekterer over sin egen ambivalente impuls til å rekke ut hånden: «Hon visste inte om hon hade sträckt ut handen mot djuret för att smeka eller strypa, det gjorde detsamma, hon hade sträckt ut handen» (s. 170). Fra nå av innser hun at forholdet til ekornet innebærer en grunnleggende usikkerhet.

Etter hendelsen gjennomgår kvinnen en merkbar endring i forholdet til ekornet. Hun begynner å lete intenst etter ekornets spor i snøen og undersøker under møblene i stua når hun ikke finner tegn til dyret. Selv om den tidligere harmonien mellom dem synes brutt, fortsetter hun likevel å legge ut mat som før. Bittet fra ekornet inne i hytta har skapt en uunngåelig avstand, men det betyr ikke at hun har gitt opp relasjonen fullstendig. Hun viser fortsatt omsorg, men nå med en enda tydeligere bevissthet om at ekornet lever ut fra sine egne iboende forutsetninger.

Til slutt forlater ekornet øya i kvinnens egen båt. Denne hendelsen markerer novellens vendepunkt:

Hon förstod inte genast att det var hennes egen båt, hon bara såg på den och noterade för första gången de hjälplösa, dramatiska rörelserna hos en drivande båt, en tom båt. Och sedan såg hon att båten inte var tom. Ekorren satt på aktertoften och stirrade blint rakt in i ljuset. (Jansson, 1971, s. 174)

Den dagen ekornet forlater øya, markerer en foreløpig avklaring på forholdet deres. Ved å dra fører ekornet relasjonen deres i en ny retning, og kvinnen innser at ting ikke kan bli som før. Forholdet har utviklet seg fra et forsøk på sameksistens til en erkjennelse av det Berger kaller «det historiske tapet» – tapet av en autentisk relasjon mellom menneske og dyr. Berger skriver at dyr har blitt «tømt for erfaring og hemmeligheter» og framstår for mennesket med en «oppfunnet 'uskyld'» som framkaller en form for nostalgi (Berger, 1980, s. 10). Kvinnens lengsel etter en forbindelse med ekornet representerer nettopp denne nostalgien.

Samtidig som novellen utforsker distansen mellom menneske og dyr, viser den også til muligheten for en relasjon som ikke er basert på dominans. Kvinnens beslutning om å ikke temme ekornet eller forsøke å kontrollere det står i kontrast til det Berger beskriver som marginalisering av dyr i moderne samfunn. I stedet demonstrerer hun en erkjennelse av at «dyrets blikk», som Berger hevder er blitt «utslettet» i vår kultur, fortsatt kan møte menneskets, selv om det alltid vil være over en avgrunn av ikke-forståelse (Berger, 1980, s. 26).

Dette reflekteres i det avgjørende øyeblikket når ekornet forlater øya i kvinnens båt. Scenen kan tolkes gjennom Bergers perspektiv på dyrets særegne posisjon, der det approprierer menneskets redskap, båten, men gjør det på sine egne premisser. Berger påpeker at «ingen dyr bekrefter mennesket, verken positivt eller negativt» (Berger, 1980, s. 3), og nettopp denne mangelen på bekreftelse preger ekornets avskjed. Det søker verken tilgivelse eller anerkjennelse, men etablerer sin egen vei ut av relasjonen. Denne handlingen viser det Berger kaller dyrets «likegyldighet» overfor mennesket, en likegyldighet som paradoksalt nok gjør dyret mer autentisk i menneskets øyne.

Avslutningen på novellen åpner også mot Levinas' tanker om den Andre, der møtet med det fremmede utfordrer vår forståelse og avdekker grensene for det vi kan begripe. Ekornets uforutsigbarhet viser at den Andre ikke kan innordnes i jegets kategorier (Levinas, 1996, s. 192). Denne erkjennelsen rommer en etisk dimensjon der respekt ikke nødvendigvis handler om full forståelse, men om å anerkjenne det som forblir utenfor jegets fatteevne.

Smerten ved bittet konfronterer kvinnen med dyrets annerledeshet og tvinger henne til å innse at ekornet ikke er et kjæledyr, en fantasifigur eller en enkel projeksjon av hennes egne behov, men derimot et selvstendig vesen. Når ekornet til slutt forlater øya, opplever hun tap av selskap, men også lettelse over å slippe ansvaret og usikkerheten som følger med det. I ettertid forstår

hun at hun aldri kan redusere andre vesener til sine egne forventninger, og at respekt for den Andre noen ganger innebærer å akseptere den nødvendige avstanden som alltid vil være der.

Didaktiske refleksjoner

I stedet for en teoretisk framstilling presenterer novellen «Ekorren» en fortelling som kan være utgangspunkt for undervisning om mennesket og naturen. Hans E. Skei framhever spesielt novellesjangerens konsentrasjon og intensitet, samt tendensen til å la spørsmål stå åpne og dermed invitere leseren til å tenke videre selv (Skei, 2006, s. 72–75). Møtet mellom kvinnen og ekornet er skildret med en oppmerksomhet mot detaljer som gir leseren mulighet til å fordype seg i dette ene forholdet. At hovedpersonen er en eldre kvinne, tilfører et perspektiv som også kan være verdifullt for elevene å møte.

Gjennom hennes blikk og refleksjoner over aldring og ensomhet, i kontrast til ekornets vitalitet, kan elevene få innblikk i livserfaringer som kanskje ellers sjelden finnes i tekstene de leser på skolen. Novellen tematiserer en sammensatt relasjon preget av både nærhet og distanse, samt omsorg og ambivalens. Dette kan åpne for samtale og diskusjon som er verdifullt i en undervisning der målet er å utvikle elevenes kritiske tenkning omkring sitt forhold til naturen.

Der Boel Westins symbolske lesning av «Ekorren» viser novellens potensial for å utforske kunstneriske og eksistensielle spørsmål, kan en økokritisk lese måte tilby et alternativ. Den symbolske tilnærmingen, som har vært den tradisjonelle tolkningen av novellen, gir tilgang til et meningslag der dyret blir bærer av menneskelige erfaringer og indre konflikter. Denne lese måten viser hvordan novellen tematiserer fenomener som kreativitet og ensomhet.

En konkret lesning utfordrer den antroposentriske rammen ved å fastholde dyrets egenverdi og autonomi utenfor den menneskelige betydningssfæren. Denne tilnærmingen har sin styrke i å synliggjøre tekstens behandling av det ikke-menneskelige og hvordan den utforsker grensene mellom menneske og dyr. Mens den symbolske lesningen åpner for å se hvordan litteraturen kan bruke naturen som speil for menneskets indre liv, bidrar den konkrete

lesningen til å stille spørsmål ved forestillingen om mennesket som alle tings målestokk.

Det økokritiske potensialet til skjønnlitterære tekster kan nettopp være å utgjøre en motvekt til tendenser i det moderne samfunnet til å avsele den ikke-menneskelige verden. Når dyr framstår som aktører i litterære tekster, kan det styrke erkjennelsen av at det ikke bare er mennesker som er levende, tenkende og følende vesener. Dette kan forsterke leserens tilknytning til det ikke-menneskelige (Drangeid, 2020, s. 262).

I «Ekorren» utfordres det tradisjonelle eieforholdet til naturen og omformes til et omsorgsforhold som samtidig anerkjenner naturens uavhengighet. Denne bevegelsen fra et antroposentrisk til et mer økosentrisk perspektiv kan direkte knyttes til bærekraftundervisningens mål. I et dannelsesperspektiv kan lesningen bidra til refleksjon omkring antroposentriske holdninger, noe som er avgjørende for utviklingen av bærekraftige handlingsmønstre.

Denne tilnærmingen til litteraturen kan forankres i filosof Arne Johan Vetlesens begrep om «ecological humility» (Vetlesen, 2015). Vetlesen hevder at miljøetisk bevissthet krever at vi aksepterer grensene for vår forståelse av naturen og anerkjenner at deler av den ikke-menneskelige verden kan forbli utenfor vår fullstendige forståelse, men likevel fortjener vår respekt (Vetlesen, 2015, s. 143). Denne ydmykheten står i kontrast til det han beskriver som en instrumentell naturbeherskelse i moderniteten, der naturen primært betraktes som et objekt for menneskelig kontroll.

Vår tids økologiske krise skyldes delvis en fornektelse av naturen. Dette er en kulturell og psykologisk prosess der mennesket har fjernet seg fra sin samhörighet med naturen og i stedet forsøkt å dominere den. Økologisk ydmykhet innebærer en gjenoppdagelse av vår tilhörighet til naturen og en anerkjennelse av naturens egenverdi (Vetlesen, 2015, s. 143–156).

I undervisningen må elevene få utvikle en kjennskap til naturen som omfatter emosjonelle, sanselige og etiske dimensjoner. Her får Bergers analyse av blikket mellom menneske og dyr, samt Levinas' etikk om ansvaret for den Andre, en didaktisk relevans. Særlig viktig er Bergers påpekning av at det gjensidige blikket mellom menneske og dyr er blitt marginalisert i det moderne samfunnet, noe som har bidratt til en fremmedgjøring fra naturen.

Gjennom litterære tekster som tematiserer møtet med det ikke-menneskelige, kan elevene gjenoppdage betydningen av dette blikket og den etiske fordringen det innebærer. Med utgangspunkt i Vetlesens økologiske ydmykhet

kan litteraturundervisningen åpne for refleksjon over vår relasjon til naturen, på en måte som overskrider den instrumentelle forståelsen som ofte preger miljødebatten. En slik tilnærming kan hjelpe elevene til å se at vår relasjon til naturen ikke bare handler om fakta og kunnskap, men også om følelser og en aksept av det fremmede. Denne empatien, som kan beskrives som en respektfull anerkjennelse av naturens annerledeshet, kan utgjøre en viktig forutsetning for ekte engasjement i vår tids miljø- og klimakrise.

Referanser

- Berger, J. (1980). Why look at animals? I J. Berger, *About looking* (s. 1–26). Pantheon Books.
- Bruner, J. (1986). *Actual minds, possible worlds*. Harvard University Press.
- Drangeid, M. (2020). Dikt som opning mot «meir-enn-mennesket». Olav H. Hauges diktning og eleven si omverd. *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 104(3), 257–267.
- Edelglass, W., Hatley, J. & Diehm, C. (Red.). (2012). *Facing nature. Levinas and environmental thought*. Duquesne University Press.
- Fjørtoft, H. (2011). *Jordsanger. Økokritiske analyser av Inger Christensens lange dikt* [Doktorgradsavhandling, Norges teknisk-naturvitenskaplige universitet]. NTNU Open. <http://hdl.handle.net/11250/243740>
- Glotfelty, C. (1996). Introduction. Literary studies in an age of environmental crisis. I C. Glotfelty & H. Fromm (Red.), *The ecocriticism reader. Landmarks in literary ecology* (s. xv–xxxvii). The University of Georgia Press.
- Gregersen, M. (2017). Litteratur og natur. En kort introduktion til økokritik. *Bøygen*, 3(17), 8–19.
- Hennig, R. (2021). Miljøhumaniora, økokritikk og utdanning for bærekraftig utvikling i norskfaget. I M. Axelsson & B. B. Opset (Red.), *Fortellinger om bærekraftig utvikling. Perspektiver for norskfaget*. Universitetsforlaget.
- Jansson, T. (1946). *Kometen kommer*. Holger Schildts Förlag.
- Jansson, T. (1957). *Trollvinter*. Holger Schildts Förlag.
- Jansson, T. (1965). *Pappaen og havet*. Holger Schildts Förlag.
- Jansson, T. (1970). *Sommerboken*. Albert Bonniers Förlag.
- Jansson, T. (1971). *Lyssnerskan*. Albert Bonniers boktryckeri.
- Kemp, P. (2013). *Verdensborgeren: Pædagogisk og politisk ideal for det 21. århundrede*. Hans Reitzels Forlag.
- Kunnskapsdepartementet. (2024). *Læreplan i norsk (NOR01-07)*. Fastsatt som forskrift. Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020. <https://www.udir.no/lk20/nor01-07?lang=nob>
- Levinas, E. (1993). *Den Annens humanisme* (B. Magnussen, overs.). Aschehoug.
- Levinas, E. (1996). *Totalitet og uendelighet* (H. Rahbek, overs.). Hans Reitzels Forlag.
- Madsen, K. (1998). Mysterium og underkastelse i etikken. I E. Livinas, *Underveis mot en annen* (s. 177–180). Vidarforlaget A/S.
- Mortensen, P. (2013). Natur. I L. H. Kjældgaard, L. Møller, D. Ringgaard, L. M. Røsing, P. Simonsen & M. R. Thomsen (Red.), *Litteratur. Introduktion til teori og analyse* (s. 279–289). Aarhus Universitetsforlag.
- Næss, A. (1974/1999). *Økologi, samfunn og livsstil. Utkast til en økosofi*. Universitetsforlaget.
- Skei, H. H. (2006). *Å lese litteratur* (2. utg.). Gyldendal Norsk Forlag.
- Thomassen, M. (2016). «Vi er tre når vi er to». Ansvar og rettferdighet i Emmanuel Levinas' filosofi. *Fontene forskning*, (2), 68–79.
- Vetlesen, A. J. (1996). Emmanuel Lévinas. I A. J. Vetlesen (Red.), *Nærhetsetikk* (s. 15–49). Ad Notam Gyldendal.
- Vetlesen, A. J. (2015). *The denial of nature. Environmental philosophy in the era of global capitalism*. Routledge.
- Westin, B. (2007). *Tove Jansson. Ord, bild, liv*. Albert Bonniers Förlag.
- Wærp, H. H. (2018). «Hele livet en vandrer i naturen». *Økokritiske lesninger i Knut Hamsuns forfatterskap*. Orkana akademisk.

